

СЕКЦІЯ 2 СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

ПРИКЛАДНІ ВІЙСЬКОВО-СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ

APPLIED MILITARY-SOCIOLOGICAL RESEARCH: FOREIGN ORGANIZATION AND IMPLEMENTATION EXPERIENCE

У статті розкрито досвід організації та проведення прикладних військово-соціологічних досліджень у провідних країнах світу, зокрема у США, Німеччині та Великій Британії. За результатами проведеного аналізу встановлено, що у вищезазначених країнах є в наявності державні та приватні дослідницькі центри, що займаються винятково або переважно питаннями військової соціології. З'ясовано, що найбільш багаточисельна та розгалужена мережа таких центрів існує у США, серед яких особливе місце посідає Науково-дослідний інститут поведінкових та соціальних наук Сухопутних військ. До проведення прикладних військово-соціологічних досліджень у західних країнах активно залучаються університети, які пропонують курси з військової соціології та ведуть дослідницьку роботу у цій галузі.

Детально проаналізовано напрями та тематику прикладних військово-соціологічних досліджень у західних країнах, підтверджено їх практичну спрямованість на розв'язання проблем, що виникають в армійському середовищі та суспільстві стосовно армії. Наголошено на моніторинговому характері багатьох прикладних військово-соціологічних досліджень, що проводяться у США, Німеччині та Великій Британії. Такий підхід дає можливість здійснювати системний аналіз соціальних процесів і явищ у військових колективах та суспільстві стосовно армії, виявляти тенденції у їх розвитку та приймати обґрунтовані управлінські рішення.

Визначено чинники, які не дають змоги повною мірою задіяти прикладні військово-соціологічні дослідження в Україні з метою вивчення військово-соціальної реальності. Такі обмеження, передусім, пов'язані з відсутністю сталих традицій у цій сфері та певною закритістю військового відомства. Зроблено висновок про можливість та необхідність поступового переходу до західних стандартів щодо організації та проведення прикладних військово-соціологічних досліджень у Збройних силах України.

Ключові слова: військова соціологія, соціологічне дослідження, військово-соціологічне

дослідження, прикладне військово-соціологічне дослідження, військово-соціальна реальність, Збройні Сили України.

The article reveals the experience of organizing and conducting applied military – sociological research in the leading countries of the world, in particular in the USA, Germany and Great Britain. According to the results of the analysis, it was found that in the above-mentioned countries there are state and private research centers dealing exclusively or mainly with military sociology. It was found that the most numerous and extensive network of such centers exists in the United States, among which a special place is occupied by the Research Institute of Behavioral and Social Sciences of the Army. In Western countries, universities that offer courses in military sociology and conduct research in this field are actively involved in conducting applied military sociological research.

The directions and themes of applied military-sociological research in Western countries were analyzed in detail, their practical focus on solving problems arising in the army environment and in society related to the army was confirmed. The monitoring nature of many applied military-sociological studies conducted in the USA, Germany and Great Britain is emphasized. This approach makes it possible to carry out a systematic analysis of social processes and phenomena in military collectives and society in relation to the army, to identify trends in their development and to make informed management decisions.

The factors that prevent the full use of applied military-sociological research in Ukraine for the purpose of studying the military-social reality have been identified. Such restrictions are primarily related to the lack of stable traditions in this area and the certain closure of the military department. The conclusion is made about the possibility and necessity of a gradual transition to Western standards regarding the organization and conduct of applied military-sociological research in the Armed Forces of Ukraine.

Key words: military sociology, sociological research, military-sociological research, applied military-sociological research, military-social reality, the Armed Forces of Ukraine.

УДК 316.354:355.1
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.44.4>

Шевчук О.В.

начальник відділу
Науково-дослідний центр гуманітарних
проблем Збройних сил України

Деточка О.Д.

науковий співробітник
Науково-дослідний центр гуманітарних
проблем Збройних сил України

Постановка проблеми. Прикладні військово-соціологічні дослідження (далі – ВСД) відіграють важливу роль у вивченні соціальних зв'язків та процесів, які мають місце як безпосередньо у військовому середовищі, так і тих, що виникають у суспільстві щодо функціонування військової організації. Отримана

за їх результатами соціологічна інформація дає можливість військово-політичному керівництву країни та органам військового управління приймати ефективні рішення у військово-соціальній сфері. В Україні потенціал військової соціології для вивчення соціальної реальності в армії та суспільстві стосовно неї

використовується не повною мірою. Це стосується й її емпірично зорієнтованого складника – прикладних ВСД. Провідні країни світу сьогодні значно більшу увагу приділяють питанням, які можна віднести до проблематики військової соціології. Організація та проведення прикладних ВСД в Україні, на нашу думку, мають здійснюватися з урахуванням найкращого досвіду провідних країн світу у даній предметній галузі. Виходячи із цього, існує нагальна потреба в тому, щоб провести аналіз досвіду організації та проведення прикладних ВСД у провідних країнах світу, а також з'ясувати можливості його використання в Україні. Це має теоретичне та практичне значення для вдосконалення організації та проведення прикладних ВСД в Україні як ефективного інструменту пізнання військово-соціальної реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та закордонні науковці приділяють певну увагу проблематиці, яка становить предмет вивчення військової соціології. Питання даної предметної галузі останнім часом розглядали такі вітчизняні дослідники, як І. Рущенко, С. Хобта, В. Михайлов, В. Єфімова, К. Батаєва, А. Артеменко та ін. [1–4]. В їхніх працях розглядаються війна як об'єкт вивчення соціології, природа російсько-української війни, роль і значення прикладних ВСД у загальному дослідницькому полі України, феномен мілітарної ідентичності, процес соціальної адаптації військовослужбовців після звільнення з військової служби тощо. Серед зарубіжних учених, які займаються дослідженнями в галузі військової соціології, варто відзначити У. Скотта, К. Анджеліс, Д. Сігала, С. Меттьюмена та ін. [5; 6]. Дані науковці досліджують біосоціальні основи війни, зміни щодо воєнної організації у ХХІ ст., визначають основні інструменти, необхідні для вивчення збройних сил, воєнних конфліктів та суспільства тощо. Безпосередньо питанням організації та проведення прикладних ВСД присвячено публікацію М. Нучіарі та Д. Кафоріо [7]. Зазначені дослідники на основі емпіричних даних міжнародного експертного опитування аналізують такі аспекти: який соціальний статус прикладних ВСД у різних країнах; хто їх замовляє та які процедури при цьому використовуються; що являє собою ідеальний тип учених, які займаються такими дослідженнями, і наскільки вони вільні у цій сфері. На основі такого аналізу вони виділяють як загальні риси, що характеризують подібні дослідження в різних країнах, так і особливості їх організації та проведення в окремих із них.

Особлива цінність даного дослідження полягає у тому, що воно охопило значну

чисельність країн і, відповідно, дає широкий огляд із даного питання.

Отже, більшість досліджень у даній предметній галузі присвячено соціології війни та соціальним явищам і процесам, що мають місце у суспільстві під час військового конфлікту. Прикладні ВСД, їх організація та проведення меншою мірою потрапляють в поле зору науковців і дослідників.

Постановка завдання. Мета публікації – викласти основні результати аналізу досвіду організації та проведення прикладних ВСД у провідних країнах світу (США, Німеччина та Велика Британія), а також можливостей його використання в Україні. Головні завдання при цьому полягають у тому, щоб установити, які установи, заклади та підрозділи у цих країнах залучаються до проведення прикладних ВСД, їхні пріоритетні сьогодні напрями та тематика, які методи збору й обробки первинної соціологічної інформації використовуються та наскільки можливим є запровадження західних підходів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим показником, що відображає ту значимість, яка надається ВСД у тій чи іншій країні, є наявність відповідних дослідницьких центрів, що займаються винятково або переважно питаннями військової соціології. Найбільш багаточисельна та розгалужена мережа таких центрів існує у США. На думку Ешлі Кроссман, більшість досліджень у США, які можна віднести до військової соціології, проводиться приватними дослідницькими інститутами чи військовими агенціями, такими як «Ренд Корпорейшн», «Інститут Брукінгса», «Організація дослідження людських ресурсів», Науково-дослідний інститут поведінкових та соціальних наук Сухопутних військ США (далі – ARI, аббревіатура від Army Research Institute) та Канцелярія міністра оборони [8]. Окрім того, згадана авторка також зазначає, що у США існують декілька університетів, які пропонують курси з військової соціології та ведуть дослідницьку роботу у цій галузі.

Особливе місце та роль з-поміж установ, що здійснюють прикладні ВСД у США, належить ARI. Цей заклад має багаторічну історію, і його поява була пов'язана з розвитком військової психології, коли виникла потреба у розв'язанні питань щодо відбору та розподілу військовослужбовців за спеціальностями. Сьогодні дослідницька місія закладу, як це визначено на його офіційному веб-сайті, полягає у тому, щоб дозволити армії отримати, розвивати й утримувати професійних військовослужбовців та підвищувати готовність особового складу [9]. Із цією метою ARI проводить дослідження у галузі

військової соціології, що пов'язані, передусім, із визначенням впливу соціальних змін на особовий склад збройних сил. Простежується тісна співпраця ARI із Центром досліджень військової організації (далі – CRMO, аббревіатура від Center for Research on Military Organization) факультету соціології Університету штату Меріленд, який проводить фундаментальні та прикладні дослідження військової організації, військово-службовців, ветеранів та членів їхніх сімей. ARI профінансував декілька проектів досліджень, проведення яких було покладено на фахівців CRMO [10]. З-поміж таких проектів можна виділити такі: «Революція у військовому професіоналізмі» (2016–2019 рр.), «Соціальні тенденції і соціальні зміни в США: вплив на особовий склад, персонал та операції армії» (2009 р.), «Соціальні структури, що впливають на ефективність армії» (2000–2004 рр.), «Соціальна і культурна динаміка американської військової організації» (1995–2000 рр.). На реалізацію кожного із зазначених проектів призначалися гранти, які становили значні суми у грошовому виразі – від 749 585 до 1 154 538 доларів США. Як бачимо, у США до організації та проведення ВСД залучені різні за характером своєї діяльності як приватні, так і державні установи. Механізм, за яким здійснюються такі дослідження, як правило, передбачає контракти між замовниками, спонсорами та виконавцями прикладних ВСД або надання їм грантів.

Порядок організації та проведення ВСД у Великій Британії можна вважати значною мірою схожим зі США. Зокрема, університети Англії, як і американські, мають тісні зв'язки зі збройними силами і роблять суттєвий внесок у дослідження проблем військово-соціальної реальності, передусім у галузі поведінкової психології та сфери управління. Особливість даної країни полягає у тому, що серед установ, котрі займаються прикладними ВСД, складно виділити будь-яку, у якій такі дослідження сконцентровані найбільшою мірою. Інша особливість полягає у тому, що у Великій Британії існує декілька центрів, дослідження яких переважно зосереджені на питаннях переходу колишніх військовослужбовців до цивільного життя.

Деяко по-іншому організовано проведення ВСД у Німеччині. На думку Г. Кюммель та М. Ембе, військова соціологія в Німеччині не належить до особливо популярних дисциплін [11]. Вони відзначають, що в академічних колах є лише незначна кількість учених, які час від часу займаються такими дослідженнями. Разом із тим ці дослідники підкреслюють, що в країні проводяться деякі ВСД і зосереджені вони переважно у Центрі

воєнної історії та соціальних наук Бундесверу (далі – ZMSBw, аббревіатура від Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr) та його попереднику – Інституті соціальних наук Бундесверу (збройних сил Федеративної Республіки Німеччини). Протягом 1974–2013 рр. ВСД проводилися Інститутом соціальних наук Бундесверу. Із 1 січня 2013 р. вищезазначений інститут та Воєно-історичний дослідний центр формують ZMSBw у Потсдамі. Сьогодні ВСД у Німеччині проводить відповідний структурний підрозділ створеної об'єднаної установи [12]. Отже, у Німеччині на відміну від США та Великої Британії проведення прикладних ВСД зосереджено переважно в одній установі, яка фінансується Міністерством оборони та виконує дослідження на його замовлення.

Окрім спеціалізованих установ та організацій, які займаються ВСД у різних країнах, варто звернути увагу і на діяльність різного роду наукових об'єднань та асоціацій у даній предметній галузі. Так, на американському континенті діє Міжвузівський семінар щодо збройних сил та суспільства (далі – IUS, аббревіатура від Inter-University Seminar on Armed Forces and Society). Він є форумом «для обміну та оцінки досліджень у галузі соціальних і поведінкових наук, що стосуються військової еліти та відносин між цивільними і військовими» [13]. У його роботі беруть участь учені, у тому числі військові, дослідники і студенти, які представляють різні приватні та державні установи і різні академічні дисципліни. IUS тісно співпрацює з виданням «Збройні сили і суспільство», яке є провідним міжнародним журналом у галузі цивільно-військових відносин.

У Європі до подібних об'єднань належить Європейська дослідницька група з питань армії та суспільства (далі – ERGOMAS, аббревіатура від European Research Group on Military and Society), заснована у 1986 р. Це «міжнародна наукова асоціація, спочатку заснована в Європі, але тепер відкрита для вчених з усього світу, що займаються спільними дослідженнями в галузі збройних сил і суспільства» [14]. Особливість ERGOMAS полягає у тому, що її цілі реалізуються за допомогою діяльності робочих груп і конференцій, які проводяться один раз на два роки. На цих конференціях представляються результати та ідеї, заздалегідь відпрацьовані відповідними робочими групами.

Аналіз діяльності вищезгаданих національних установ та організацій, а також міжнародних асоціацій дає можливість виявити основні напрями та тематику, за якими сьогодні здійснюються дослідження в галузі військової соціології. Спрямованість та тематика сучасних прикладних

ВСД найбільш широко, на нашу думку, представлені в діяльності ERGOMAS. Нині ця дослідницька група працює за такими напрямками досліджень, як: військова професія; моральний дух, згуртованість і лідерство; громадська думка, взаємодія засобів масової інформації та військових; сім'ї військовослужбовців; цивільне управління збройними силами; ґендер і військові; вербування та утримання; ветерани та суспільство тощо. За кожним напрямком дослідження в ERGOMAS визначено найбільш актуальні теми, на яких зосереджується сьогодні увага дослідників. Зокрема, ключовими темами досліджень соціальних та організаційних аспектів лідерства у військовому контексті є: мораль та згуртованість; лідерство та спілкування; кризове лідерство тощо. Ґендерний напрям досліджень включає широкий спектр тем, які стосуються ґендерних відносин і ґендерної ієрархії, вступу та інтеграції жінок в армію, кар'єрного зростання, компромісу між кар'єрою та сім'єю, дружніх стосунків у бойовому і небойовому середовищі, сексуальності та прив'язаності на робочому місці, ґендерної дискримінації та поділу ролей, сексуальних домагань тощо. Робоча група, яка фокусується на сім'ях військовослужбовців, розглядає такі теми, як напруженість між військовою організацією та сім'єю, вплив різних характеристик розгортання на сімейний стрес і адаптацію, механізми та потреби соціальної підтримки під час воєнних дій і в мирний час, вплив фізичних або психічних травм на функціонування сім'ї тощо [14]. Отже, сучасні прикладні ВСД спрямовані, у першу чергу, на розв'язання практичних проблем військово-соціальної реальності. Дослідники в межах таких опрацьовувань ставлять перед собою цілком прагматичні цілі.

Прикладні ВСД в арміях провідних країн світу проводяться з використанням значного переліку методів, що розроблені соціологічною наукою. Для збору первинної соціологічної інформації використовуються різні види та форми опитування (масові, експертні, усні, анкетні, поштові, телефонні тощо), тестування, інтерв'ю (бесіди), аналіз документів, спостереження, а також проведення фокус-груп. При цьому значна частина прикладних ВСД мають моніторинговий характер. Періодичність збору, узагальнення та аналізу інформації під час проведення моніторингових досліджень визначається, передусім, характером та гостротою проблем, що вивчаються. Зокрема, Міністерство оборони Великої Британії починаючи з 1999 р. з періодичністю один-два рази на рік вивчає громадську думку щодо іміджу Міністер-

ства оборони та збройних сил у суспільстві. У ході таких досліджень вивчаються такі питання: як суспільство ставиться до зазначених інститутів, наскільки добре воно поінформовано про оборону тощо [15]. Подібні моніторингові ВСД проводяться і в Німеччині, де з 1996 р. вивчається громадська думка щодо політики уряду у сфері безпеки та оборони.

Останніми роками в армії Великої Британії також здійснюється безперервне обстеження ставлення до збройних сил (далі – AFCAS, аббревіатура від *armed forces continuous attitude survey*). Дане моніторингове дослідження охоплює широкий спектр питань, зокрема таких, як: мораль, прихильність та участь; лінійне управління; лідерство; грошове забезпечення та пенсія; розгортання; навчання, розвиток і кар'єра; плани на майбутнє; баланс між службою та особистим життям тощо. Опитування військовослужбовців регулярних збройних сил Великої Британії в межах зазначеного дослідження здійснюється з використанням як он-лайн, так і паперових опитувальників [16]. Прикладні ВСД, що мають моніторинговий характер, дають змогу провідним країнам відслідковувати тенденції у часі і на цій основі визначати пріоритети у діяльності Міністерства оборони та збройних сил, а також інших владних структур.

Результати більшості прикладних ВСД, що проводяться у США, Німеччині та Великій Британії, подаються у різних виданнях та знаходяться у вільному доступі на вебсторінках у мережі Інтернет. Вони також публічно обговорюються в академічному середовищі, серед членів різних наукових об'єднань та інших зацікавлених осіб. Дані, отримані за результатами прикладних ВСД, у західних країнах використовуються як внутрішніми структурами військових відомств, так і зовнішніми споживачами. Відповідні показники враховуються під час формування державної політики у певних галузях та для зворотного зв'язку під час оцінки впливу прийнятих управлінських рішень.

Порівнюючи досвід західних країн та практику організації та проведення прикладних ВСД в Україні, можна виділити низку чинників, які не дають змоги повною мірою використовувати даний інструмент в українських реаліях. До таких чинників, на нашу думку, відносяться: відсутність сталих традицій організації та проведення прикладних ВСД; малочисельність фахівців у галузі військової соціології; закритість військового відомства; бюджетні обмеження тощо. Незважаючи на дію зазначених чинників, можливим видається поступове запровадження західних стандартів у практику організації та проведення прикладних

ВСД в Україні загалом та її Збройних силах зокрема. Перш за все, це стосується розширення напрямів та тематики таких досліджень, надання їм моніторингового характеру. Ураховуючи, що в західних країнах, досвід яких аналізувався, одним із поширених методів збору соціологічної інформації є метод онлайн-опитування, варто ширше його застосовувати під час організації та проведення прикладних ВСД у Збройних силах України. Серед закладів та установ, які більш активно можуть бути залученими до таких досліджень, на нашу думку, слід виділити вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти (далі – ВВНЗ та ВНП ЗВО). Саме ці заклади, особливо університетського рівня, мають потенціал, спроможність та фахівців, які можуть якісно організувати і провести прикладні ВСД різної спрямованості та тематики. У ВВНЗ та ВНП ЗВО працюють викладачі, які читають курси військової соціології, вони залучені до виконання науково-дослідних робіт, і в межах такої діяльності можливе збільшення їхнього внеску у проведення прикладних ВСД. Фахівцям у галузі військової соціології в Україні доцільно звернути увагу на роботу міжнародних наукових об'єднань та асоціацій у даній предметній галузі та за можливості приймати участь у їхній діяльності.

Висновки з проведеного дослідження. У провідних країнах світу, зокрема у США, Німеччині та Великій Британії. прикладні ВСД активно використовуються для вивчення соціальних зв'язків і процесів у військовому середовищі та суспільстві з приводу армії. Західні стандарти організації та проведення прикладних ВСД передбачають: наявність як державних, так і приватних центрів, що займаються винятково або переважно такими дослідженнями; широкий спектр напрямів та тематики досліджень, що мають практичну спрямованість; вільне представлення результатів досліджень у різного роду виданнях та їх публічне обговорення. В Україні можливий поступовий перехід до таких стандартів організації та проведення прикладних ВСД, що дасть їм змогу стати ефективним інструментом пізнання військово-соціальної реальності.

Подальші дослідження проблематики, яка розглянута в науковій публікації, доцільно зосередити на деталізації зарубіжного досвіду в частині, що стосується механізму замовлення прикладних ВСД та контролю їх проведення, взаємовідносин між різними учасниками даного процесу, запровадження отриманих результатів у життя та оцінювання реакції персоналу збройних сил на прийняті управлінські рішення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога : монографія. Харків : ФОРМ Павленко О. Г., 2015. 268 с.
2. Хобта С. В. Соціологія війни як завдання української соціології. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2016. № 5 (302). С. 126–150.
3. Михайлов В. С., Єфімова В. В. Взаємодія емпіричної соціології і статистики: військово-соціологічні дослідження. *Університетські наукові записки*. 2019. Т. 18. № 4 (72). С. 212–220.
4. Артеменко А. Б., Батаєва К. В. Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС : монографія. Харків : ХГУ «НУА», 2022. 192 с.
5. Метьюмен С. Соціологія і армія. URL: <https://researchspace.auckland.ac.nz/handle/2292/22765> (дата звернення: 21.11.2022).
6. Скот У., Анджеліс К., Сігал Д. Військова соціологія. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781003282549/military-sociology-wilbur-scott-david-segal-karin-modesto-de-angelis> (дата звернення: 21.11.2022).
7. Кафаріо Д., Нучіарі М. Соціальні дослідження і армія: міжнародне експертне опитування. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-71602-2_30 (дата звернення: 21.11.2022).
8. Кроссман Е. Розуміння військової соціології. URL: thoughtco.com/military-sociology-3026277 (дата звернення: 21.11.2022).
9. U. S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences. URL: <https://ari.altess.army.mil/> (дата звернення: 25.11.2022).
10. Center for Research on Military Organization. URL: <http://crmo.umd.edu/> (дата звернення: 25.11.2022).
11. Кюммель Г., Ельбе М. Наука і політика: про політичне використання військово-соціологічних досліджень. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003165217-2/science-politics-political-utilization-military-sociological-research-gerhard-kümmel-martin-elbe?context=ubx> (дата звернення: 25.11.2022).
12. Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr. URL: <https://zms.bundeswehr.de/de> (дата звернення: 25.11.2022).
13. Inter-University Seminar on Armed Forces and Society. URL: <https://www.iusafs.org/> (дата звернення: 10.12.2022).
14. European Research Group on Military and Society. URL: <https://www.ergomas.ch/> (дата звернення: 10.12.2022).
15. Опитування репутації Міністерства оборони та Збройних сил. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/public-opinion-surveys> (дата звернення: 21.12.2022).
16. Результати безперервного обстеження ставлення до Збройних сил 2022 року (AFCAS). URL: <https://www.gov.uk/government/statistics/armed-forces-continuous-attitude-survey-2022> (дата звернення: 21.12.2022).